

Markku Lehto, Jyri Liukko, Pasi Moisio

Vapauden, tasa-arvon ja solidaarisuuden rajat sosiaalipolitiikan uudessa paradigmassa

SOSIAALITURVAKOMITEAN JULKAISUJA 2022:6

Sosiaaliturvakomitean julkaisuja 2022:6

Vapauden, tasa-arvon ja solidaarisuuden rajat sosiaalipolitiikan uudessa paradigmassa

Markku Lehto, Jyri Liukko, Pasi Moisio

Sosiaali- ja terveysministeriö Helsinki 2022

Julkaisujen jakelu

Distribution av publikationer

**Valtioneuvoston
julkaisuarkisto Valto**

Publikations-
arkivet Valto

julkaisut.valtioneuvosto.fi

Julkaisumyynti

Beställningar av publikationer

**Valtioneuvoston
verkkokirjakauppa**

Statsrådets
nätbokhandel

vnjulkaisumyynti.fi

Sosiaali- ja terveysministeriö

CC BY-NC-ND 4.0

ISBN pdf: 978-952-00-8667-1

ISSN pdf: 2670-3858

Taitto: Valtioneuvoston hallintoyksikkö, Julkaisutuotanto

Helsinki 2022

Vapauden, tasa-arvon ja solidaarisuuden rajat sosiaalipolitiikan uudessa paradigmassa

Sosiaaliturvakomitean julkaisu 2022:6

Julkaisija Sosiaali- ja terveystieteiden ministeriö

Tekijä/t Markku Lehto, Jyri Liukko, Pasi Moisio

Kieli suomi

Sivumäärä 23

Tiivistelmä

Ekologisiin rajoihin sopeutuminen ja hyvinvointivaltion kehittyminen sosiaalisten investointien toteuttajaksi muuttaa todennäköisesti oikeuksien, tasa-arvon ja yhteisvastuun tasapainoa suomalaisessa sosiaalipolitiikassa. Uusi sosiaalipolitiikan paradigma korostaa yksilöä moraalilaisena valintoja tekevänä subjektina, ja samalla yhteiskunnan velvollisuutta mahdollistaa ja ohjata yksilöitä tekemään eettisesti ja ekologisesti kestäviä valintoja. Lisäksi se korostaa pyrkimystä rakentaa vastavuoroisuuteen perustuvaa luottamusta sosiaalisten ja ekologisten riskien varalta myös globaalisti.

Sosiaalipolitiikka on aina oikeuksien, tasa-arvon ja yhteisvastuun tavoitteiden yhteensovittamista. Niihin liittyvien näkemuserojen yhteensovittaminen on hyvinvointipolitiikan tehtävä. Suomalaista sosiaalipolitiikkaa on leimannut oikeuksien korostaminen yhteisvastuun kustannuksella ja utilitaristinen seurausetiikka velvollisuus- ja sopimusetiikan kustannuksella. Arvokeskustelu oikeuksien, tasa-arvon ja yhteisvastuun yhteensovittamisesta sosiaaliturvassa on ollut vähäistä.

Työpaperi tarkastelee vapausoikeuksien, tasa-arvon ja solidaarisuuden historiaa ja osin ristiriitaisia tavoitteita sosiaalipolitiikassa sekä sitä, miten niitä on yhteensovitettu suomalaisessa hyvinvointipolitiikassa. Lopuksi pohditaan, mikä niiden painotus ehkä on tulevaisuuden suomalaisessa sosiaaliturvassa ja -politiikassa.

Asiasanat sosiaaliturvauudistus, sosiaaliturva, sosiaaliturvapolitiikka, uudistukset, komiteat, solidaarisuus,

ISBN PDF 978-952-00-8667-1

ISSN PDF 2670-3858

Julkaisun osoite <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-00-8667-1>

Frihet, jämlikhet och solidaritet i det nya paradigmet inom socialpolitiken

Publikationer av kommittén för social trygghet 2022:6

Utgivare Social- och hälsovårdsministeriet

Författare Markku Lehto, Jyri Liukko, Pasi Moisio

Språk finska

Sidantal

23

Referat

Anpassningen till de ekologiska gränserna och utvecklingen av välfärdsstaten till en genomförare av sociala investeringar förändrar sannolikt balansen mellan rättigheter, jämlikhet och solidaritet inom den finländska socialpolitiken. Det nya paradigmet inom socialpolitiken betraktar individen som subjekt som gör moraliska val samtidigt som det framhäver samhällets skyldighet att styra och göra det möjligt för individer att göra etiskt och ekologiskt hållbara val. Därtill understryker det strävan att bygga upp ömsesidigt förtroende med tanke på de sociala och ekologiska riskerna även globalt.

Socialpolitik handlar alltid om att samordna rättigheter, jämlikhet och solidaritet. Att samordna de olika åsikterna om dessa hör till välfärdspolitikens uppgifter. Fokus i den finländska socialpolitiken har legat på rättigheterna i stället för solidaritet samt på utilitaristisk konsekvensetik i stället för deontologisk etik och avtalsetik. Värdediskussionen om att samordna rättigheter, jämlikhet och solidaritet inom den sociala tryggheten har inte varit så livlig.

Arbetsdokumentet behandlar rättigheternas, jämlikhetens och solidaritetens historia och delvis också de motstridiga välfärdspolitiska målen och hur de är samordnade i den finländska välfärdspolitiken. I dokumentet diskuteras också vilken tonvikt dessa eventuellt kommer att få inom den framtida sociala tryggheten och socialpolitiken i Finland.

Nyckelord reform av social trygghet, social trygghet, socialskyddspolitik, reformer, kommittéer, solidaritet

ISBN PDF 978-952-00-8667-1

ISSN PDF

2670-3858

URN-adress <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-00-8667-1>

Limits of freedom, equality and solidarity in the new social policy paradigm

Publications of the Social Security Committee 2022:6

Publisher Ministry of Social Affairs and Health

Authors Markku Lehto, Jyri Liukko, Pasi Moisio

Language Finnish

Pages

23

Abstract

Adaptation to ecological limits and the development of the Finnish welfare state into an implementor of social investments will probably change the balance between rights, equality and solidarity in the Finnish social policy. The new social policy paradigm emphasises the role of individual people as subjects making moral choices but also society's obligation to guide and make it possible for individual people to make ethically and ecologically sustainable choices. To prepare for social and ecological risks, the paradigm also highlights the efforts to build trust based on solidarity at the global level.

Social policy always involves coordinating the objectives related to rights, equality and solidarity. Coordinating the differences of opinion relating to these objectives is the task of welfare policy. The Finnish social policy is characterised by the fact that rights are emphasised at the expense of solidarity, and utilitarianism at the expense of deontological and social contract ethics. There has not been much discussion on values when it comes to coordinating rights, equality and solidarity within the social security framework.

This working paper examines the history of the rights of freedom, equality and solidarity. It also looks into the somewhat conflicting objectives of welfare policy and how they have been coordinated in the Finnish welfare policy. To conclude, the paper also discusses how much emphasis may be placed on these objectives in the Finnish social security and social policy of the future.

Keywords social security reform, social security, social security policy, reforms, committees, solidarity

ISBN PDF 978-952-00-8667-1

ISSN PDF

2670-3858

URN address <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-00-8667-1>

Sisältö

Johdanto	7
1 Vapauden, solidaarisuuden ja tasa-arvon tavoitteet hyvinvointivaltion arvopohjana	8
2 Negatiivisista positiivisiin vapausoikeuksiin.....	11
3 Tasa-arvon tavoitteiden väliset jännitteet	13
4 Solidaarisuuden muodot ja rajat.....	15
5 Vastavuoroisuus ja globaali solidaarisuus: sosiaalipolitiikan uusi paradigma? ...	19
Lähteet.....	23

JOHDANTO

Ekologisiin rajoihin sopeutuminen ja hyvinvointivaltion kehittyminen sosiaalisten investointien toteuttajaksi muuttaa todennäköisesti oikeuksien, tasa-arvon ja yhteisvastuun tasapainoa suomalaisessa sosiaalipolitiikassa. Uusi sosiaalipolitiikan paradigma korostaa yksilöä moraalisenä valintoja tekevänä subjektina, ja samalla yhteiskunnan velvollisuutta mahdollistaa ja ohjata yksilöitä tekemään eettisesti ja ekologisesti kestäviä valintoja. Lisäksi se korostaa pyrkimystä rakentaa vastavuoroisuuteen perustuvaa luottamusta sosiaalisten ja ekologisten riskien varalta myös globaalisti.

Sosiaalipolitiikka on aina oikeuksien, tasa-arvon ja yhteisvastuun tavoitteiden yhteensovittamista, ja niihin liittyvien näkemyserojen yhteensovittaminen on hyvinvointipolitiikan tehtävä. Suomalaista sosiaalipolitiikkaa on leimannut oikeuksien korostaminen yhteisvastuun kustannuksella ja utilitaristinen seurausetiikka velvollisuus- ja sopimusetiikan kustannuksella. Arvokeskustelu oikeuksien, tasa-arvon ja yhteisvastuun yhteensovittamisesta sosiaaliturvassa on ollut Suomessa vähäistä.

Työpaperi tarkastelee vapausoikeuksien, tasa-arvon ja solidaarisuuden historiaa ja niiden osin ristiriitaisia tavoitteita sosiaalipolitiikassa sekä sitä, miten niitä on yhteensovitettu suomalaisessa hyvinvointipolitiikassa. Lopuksi pohditaan sitä, mikä niiden painotus ehkä on tulevaisuuden suomalaisessa sosiaaliturvassa ja -politiikassa.

1 Vapauden, solidaarisuuden ja tasa-arvon tavoitteet hyvinvointivaltion arvopohjana

Joulukuussa 1948 julkistettiin Yhdistyneiden kansakuntien yleiskokouksen hyväksymä ihmisoikeuksien yleismaailmallinen julistus. Sen ensimmäisessä artiklassa todetaan: ”Kaikki ihmiset syntyvät *vapaina* ja *tasavertaisina* arvoltaan ja oikeuksiltaan. Heille on annettu järki ja omatunto, ja heidän on toimittava toisiaan kohtaan *veljeyden hengessä*” (kursivointi kirjoittajien). Valistusfilosofien kaksisataa vuotta aikaisemmin esittämät ajatukset saivat siinä julkisen tunnustuksen. Immanuel Kantin näkemys ihmisyyden kunnioittamisesta päämääränä sinänsä asetettiin kansojen johtotähdeksi.

Valistuksen lisäksi ihmisoikeuksien julistuksen takana oli teollinen vallankumous, joka alkoi muuttaa yhteiskunnan rakenteita ja elinoloja. Maatalouden osuus tuotannosta ja työvoimasta väheni ja vastaavasti palkkatyövoiman osuus kasvoi. Yleisesti ottaen vauraus lisääntyi, mutta suuri osa työvoimasta koki työ- ja asuinolot kehnoina tai suorastaan ala-arvoisina. Tyytymättömyyden synnyttämän uhan ja levottomuuden paineissa luotiin teollistuneessa Euroopassa 1800-luvun aikana perusta nykyiselle työ- ja sosiaaliturvalainsäädännölle. Kehittymään alkaneen hyvinvointivaltion arvopohja perustui valistuksen rationaalisuudelle ja Ranskan vallankumouksen aatteille vapaudesta, veljeydestä ja tasa-arvosta.

Ulkoisten olojen muutosten ohella on huomattava 1800-luvun alussa liikkeelle lähtenyt kansallisuusaate ja idea kansalaisten muodostamasta kansallisvaltiosta. Ajatus yhteisestä kansasta antoi henkisen kaikupohjan yhteisvastuun laajentamiselle ja käytännön sisällön ”veljeydelle” eli solidaarisuudelle. Yhteisyyden ja keskinäisen luottamuksen tunteen vahvistuminen johti askel askeleelta siihen, että paikallisten ja työpaikkakohtaisten järjestelyjen tilalle tuli valtakunnallisia organisaatioita ja vähitellen kattavaa lainsäädäntöä. Sopimusvapauden ilmeiset epäkohdat ja yhteiskunnassa vallitseva eriarvoisuus saivat osakseen kasvavaa poliittista huomiota. Kävi ilmeiseksi, että vapauden ja tasa-arvon pyrkimyksien rinnalle on nostettava veljeys, 1800-luvun lopulta alkaen yleistyneellä käsitteellä ilmaistuna solidaarisuus, joka ilmeni vähitellen laajenevana työ- ja sosiaaliturvalainsäädäntönä.

Edellä kuvattuun veljeyden ja solidaarisuuden institutionalisoitumisen Euroopassa vaikutti myös se, että erilaisia riskejä alettiin ennakoita kehittyvillä tilastollisilla menetelmillä.

Yksilölliset onnettomuudet oli mahdollista nähdä tiettyä yhteisöä tai väestöä tietyllä todennäköisyydellä koskeviksi riskeiksi. Onnettomuuksia ja riskejä alettiin pitää uudella tavalla yhteisinä, suurta joukkoa tai jopa kaikkia koskevinä. Nämä huomiot vahinkojen kuten työtapaturmien tilastollisesta säännönmukaisuudesta edistivät ajatusta, että onnettomuuksien määrää voidaan ja pitää vähentää puuttamalla (työpaikkojen) olosuhteisiin ja että onnettomuuksien taloudellisilta vaikutuksilta suojautumisen tulisi olla yhteisvastuullista. Työsuojelun välineiksi muotoutuivat ohjaus, normit ja valvonta. Tapaturmavakuutuksen avulla ryhdyttiin kattamaan kuluja onnettomuuksista, joiden toteutuminen yhteisön tasolla osattiin ennustaa mutta ei sitä, keiden kohdalle ne sattuvat. Laajojen sosiaalivakuutusten toteuttamista edesauttoi kansallisuusaatteen voimistuminen. Se vahvisti ihmisten luottamusta toisiinsa samanaikaisesti, kun yhteiskunnallinen työnjako voimistui ja ihmisten välinen riippuvuus toisistaan lisääntyi.

Suomessa ajatus kollektiivisen vastuun laajamittaisesta institutionalisoitumisesta alkoi näkyä vahvemmin toisen maailmansodan jälkeen. Erytystä pontta sosiaalipoliittiselle keskustelulle antoi 1960-luvun alussa ilmestynyt Pekka Kuusen kirja *60-luvun sosiaalipolitiikka*. Teos heijastaa myös vallinnutta muutosta ajattelutavoissa sosiaalipolitiikkaa kohtaan. Kuusen mukaan kansalaisen parasta palvelee parhaiten kansantulon kartuttaminen. Mitä ripeämmin kansantalous kasvaa, sitä parempi elintaso kansalaista odottaa. Sosiaalipolitiikan tehtäväksi hän asetti talouskasvun hedelmien oikeudenmukaisen jakamisen. Eikä vain jakamisen. Parhaimmillaan sosiaalipolitiikan kulutusruiskeet voivat vauhdittaa talouskasvua. Tästä vahvasti utilitaristisesta ajattelutavasta – mahdollisimman paljon, mahdollisimman monelle – muodostui suomalaisen sosiaalipolitiikan selkäranka. Kun yhteiskunnan kehittämisen mittariksi asennettiin politiikan lopputulos, talouskasvu, korostettiin samalla kuin huomaamatta seurausetiikkaa. Vastaavasti velvollisuusetiikka jäi varjoon. Oli lähes epäkorrektia kysyä, mikä on yksilön vastuu hänen tekemistään valinnoista. Tämä puoli sosiaalieettisessä keskustelussa on edelleen ohutta. Yhteisvastuun käsitteestä ei ole päästy siihen olennaisesti liittyvään yksilöiden vastuuseen itsestään ja toisistaan sekä vastuuseen liittyvään vastavuoroisuuteen.

Yksilönvastuun käsittelyn väistämiseen on vaikuttanut myös sosiaalisen kulttuurin viivästyminen. Suomi siirtyi nopeassa tahdissa maatalousvaltaisesta maasta teollistuneeksi yhteiskunnaksi. Tähän liittyi ripeä sosiaaliturvan laajeneminen. Julkisia menoja lisäävää lainsäädäntöä vauhditti poikkeuksellisen edullinen ikärakenne ja myös oma valuutta antoi mahdollisuuksia säädellä taloutta. Läheissuhteisiin perustunut turva korvautui koko väestöä koskevilla kollektiivisilla ratkaisuilla. Se loi tahattomasti mielikuvan ”varastosta”, josta tarvittava apu oli saatavilla, kunhan vain oli poliittista tahtoa. Omalla tavallaan ajatella kuvasi Kuusen toteamus (s. 38): ”...työväenluokkaa eikä muitakaan yhteiskuntaryhmiä oteta enää yhteiskunnan suojelukseen, vaan kukin ryhmä ottaa itse yhteiskunnalta ne edut, mihin ryhmän poliittinen voima ulottuu.” Kuusi halusi korostaa, ettei sosiaalipolitiikka ole enää armeliaisuutta, mutta samalla vastuun sijasta keskiöön nousi kollektiivien valta.

Sellaisenaan ilmaisu ei myöhempiä aikoja ajatellen ole väärä. Se on epäilemättä melko hyvin kuvannut harjoitettua politiikkaa. Varhaisempi yksilön vastuuta korostanut ajattelu-tapa muuttui kollektiivista vastuuta, yksilön oikeuksia, ennaltaehkäisevyyttä ja tulevaisuuden hyvinvointiin investoimista painottavaksi suuntaukseksi.

Yksilön oikeuksien painotus näkyy muun muassa siinä, että sosiaalietuudet ovat pääosin henkilökohtaisia. Suomalaiseen malliin liittyy myös se, että yksilöillä tai perheillä ei ole yhtä vahvoja velvollisuuksia läheisiä kohtaan kuin esimerkiksi keskieurooppalaisissa järjestelmissä. Monikulttuuristuvassa Suomessa malliin kohdistuu myös kritiikkiä. Asumisperusteinen perusturva, joka ei ole sidoksissa työhön, kuvaa puolestaan yhteisvastuun laaja-alaisuutta.

Vakiintuneet ajattelutavat yksilön ja yhteiskunnan oikeuksista ja velvollisuuksista voivat kuitenkin muuttua. Kansainvälisen keskustelun ja 1990-luvun lamavuosien myötä keskustelu omavastuusta ja kannusteista on voimistunut. Globaalit tapahtumakulut ja kriisit voivat vaikuttaa ajattelutapojen muutokseen. Esimerkiksi maailmanlaajuisella ja vuosia kestäväällä pandemialla tai eskaloituvilla sotatoimilla Euroopassa saattaa olla pysyviäkin vaikutuksia näkemyksille yksilön ja yhteiskunnan oikeuksista ja velvollisuuksista. Samoin ekologisiin rajoihin sopeutuminen herättää väistämättä keskustelua yksilön vapauden, tasa-arvon ja solidaarisuuden suhteista.

Hyvinvointiyhteiskunnan ominaispiirteisiin kuuluu vapausoikeuksien, tasa-arvon ja yhteisvastuun tavoitteiden yhteensovittaminen. Yhteiskunnassa vallitsee aina näiden tavoitteiden painottamiseen liittyviä näkemyseroja, ja niiden tasapainottaminen on hyvinvointipolitiikan tehtävä. Seuraavassa käydään läpi vapauden, tasa-arvon ja solidaarisuuden muotoja ja niiden sisälläkin vallitsevia ristiriitaisia tavoitteita, ja kuvataan, miten niitä on toteutettu suomalaisessa hyvinvointivaltiossa. Lopuksi esitetään näkemys, millaisia vapausoikeuksien, tasa-arvon ja solidaarisuuden tulkintoja ja painotuksia tulevaisuuden sosiaaliturva Suomessa saattaa edellyttää. Toisin sanoen hahmotellaan suomalaisen sosiaaliturvan tehtävää ja asemaa yhteiskunnassa uudella tavalla, luonnostellaan sosiaaliturvan uutta paradigmaa.

2 Negatiivisista positiivisiin vapausoikeuksiin

Tavoitteena ihmisen vapaus puhua, liikkua ja harjoittaa elinkeinoa oli saanut poliittisen ilmiön jo Yhdysvaltojen itsenäisyysjulistuksessa. Samat periaatteet toistuivat Ranskan suudessa vallankumouksessa ja sen jälkeen halki Euroopan tapahtuneessa poliittisessa liikehdinnässä. Vaadittiin kaksi maailmansotaa ennen kuin ne hyväksyttiin kaikkia kansakuntia koskevaan asiakirjaan. Ihmisoikeuksien julistukseen sisältyvät tavoitteet asetettiin toiveikkaasti, mutta käytännön ponnistelut tavoitteiden saavuttamiseksi ovat kuluneet yli 70 vuoden aikana edenneet kovin eri tahtiin.

Vapaus ymmärrettiin aluksi, 1700-luvulla, ensi sijassa vapautta rajoittavien kieltojen kumoamiseksi. Klassisen liberalistisen näkemyksen mukaan jokainen sai tulla onnelliseksi omalla tavallaan. Tämä ajatussuunta elää edelleen, ja Yhdysvalloissa sen on vienyt ääripisteeseen libertarismi, joka kieltää lähes kokonaan yhteiskunnan ohjauksen ja väliintulon. Oppisuunnan mukaan yksilön valintoihin ja kilpailuun puuttuminen vääristää ja hidastaa yhteiskunnan ihannetilän toteutumista.

Käytännön politiikkaa kaikissa markkinatalousmaissa ohjaa huomattavasti maltillisempi liberalistinen suuntaus. Sen mukaan muodollinen vapaus, vapaus jostakin (negatiivinen vapaus), ei vielä takaa todellista valinnan vapautta, vapautta johonkin (positiivinen vapaus). Pohjoismaisessa sovellutuksessa on vapauden piiriä laajennettaessa katsottu tarpeelliseksi puuttua laajalti taloudellisiin, tiedollisiin, asenteellisiin, organisatorisiin tai maantieteellisiin esteisiin. Tätä voidaan kutsua positiiviseksi vapaudeksi. Yhdenvertaisia valinnanmahdollisuuksia tukeva hyvinvointipolitiikka on keskeinen positiivisen vapauden edistämisen väline.

Taloudelliset, sosiaaliset ja sivistykselliset perusoikeudet on Suomessa määritelty perustuslaissa, ja ne sitovat valtion, kuntien ja viranomaisten päätöksentekoa. Oikeudet koskevat muun muassa vähimmäistoimeentuloa, terveydenhuoltoa, peruskoulutusta, asumista ja työoloja. Yksityiskohtaisempia määräyksiä on tavallisessa lainsäädännössä. Suomalaisia koskevat myös Euroopan unionin perusoikeudet. Lisäksi ihmisoikeuksia on kirjattu kansainvälisiin sopimuksiin, joita Suomi on sitoutunut noudattamaan.

Positiivisen vapauden tulkintoja on tarpeellista arvioida aika ajoin uudelleen. Yhtenä esimerkkinä tästä on pyrkimys poistaa köyhäinhoitoon liittyvä stigma. Köyhyyden häpeää pahensi menettelytapa, joka leimasi ongelmiin ajautuneen ihmisen itsensä syypääksi, ja apua oli tarjolla vain tiukan harkinnan jälkeen. Häpeämerkin poistamiseksi sosiaaliturvan yksilöllistä tarveharkintaa on vähennetty ja tukeen oikeuttavia kriteereitä on pyritty selkeyttämään. Tarkoituksena on ollut lisätä tuen saajan vapauksia elämänsä järjestelyissä. Tämän sinänsä hyvän periaatteen soveltamiseen on sivuilmiönä hiipinyt hienovaraisuus, joka saattaa johtaa siihen, ettei avun tarpeen syitä selvitetä riittävästi eikä tarvittaviin toimenpiteisiin ryhdytä ajoissa. Asiakkaan oikeudeksi ymmärretty toimeentuloturva ja mahdollisuus jatkaa entistä elämäntapaa ilman korjaamiseen tähtäviä velvoitteita voivat kääntyä häntä vastaan. Yhteiskunnallisten muutosten nopeutuessa korjaavien toimenpiteiden ja velvoitteiden viivästyminen on entistä ongelmallisempaa, mikä näkyy muun muassa perustulo- ja kannustinloukkukeskusteluissa.

Julkisen vallan oikeus ja velvollisuus asettaa rajoituksia työn tekemisen ja kuluttamisen tavoille, sekä yleisemmin elinympäristölle aiheutuville vaaroille, on jatkuvan keskustelun kohteena. Erilaisia näkemyksiä on myös positiivisen vapauden edistämiseen tarkoitettujen toimien mitoituksista. Muodollisen ja todellisen valinnan vapauden laaja rajamaasto on tullut esille keskustelussa, joka koskee hyvinvointipalvelujen käytännön järjestämistä. Se tulee esille muun muassa pohdittaessa, missä tapauksessa valinnan vapauden merkittävä lisääminen johtaa epätarkoituksenmukaiseen henkilöstö- ja palvelurakenteeseen ja yhdyskuntien palvelutason eriytymiseen ei-toivotulla tavalla.

Yhtenä hyvinvoinnin vapausulottuvuutta koskevana hyvinvointitavoitteena on vuosikymmenien ajan ollut vapaa-ajan lisääminen. Se on koskenut päivittäistä, viikoittaista, vuosittaista ja elinkaaren aikaista vapaa-aikaa. Tuottavuuden kasvu on tehnyt talouskasvun ohella mahdolliseksi vapaa-ajan osuuden kasvattamisen näillä kaikilla ulottuvuuksilla samalla, kun tulotaso ja sosiaaliturva ovat kohentuneet. Tietotekniikan kehitys on tuonut uusia vapausasteita myös työajan ja työpaikan sovittamiseen työntekijän tarpeiden mukaan. Vaihtoehtojen lisääntyminen palkka- ja yrittäjätyön toteuttamistavoissa on asettanut myös sosiaaliturvalle uusia haasteita.

3 Tasa-arvon tavoitteiden väliset jännitteet

Tasa-arvoa voidaan edistää edellä mainituilla positiivisen vapauden keinoilla. Tasa-arvon tavoittelu otetaan usein annettuna, mutta sille on esitetty myös rationaalisesti perusteltuja syitä. Usein viitataan John Rawlsin oikeudenmukaisuusteoriaan. Tarkoituksena on tasata "lähtöarvonnassa" vallitsevia eroja. Tällaisina ajatellaan tavallisesti vain perheen taloudellista asemaa ja sen lapselle myöhempään elämään antamia eväitä. Arvioitaessa mikä on aidosti ihmisen omaa osuutta ansioista, huomio pitäisi kuitenkin kohdistaa muihinkin kuin lapsuuden kasvuympäristössä muotoutuneisiin taloudellisiin ja sosiaalisiin lähtökohteroihin. Rawls muistuttaa, että lapsen syntymässä saamat fyysiset, psyykkiset, sosiaaliset ja kognitiiviset vahvuudet eivät ole hänen itsensä ansaitsemia eikä hän voi niiden avulla perustella parempaa yhteiskunnallista asemaansa.

Lähtötilanteesta johtuvien erojen vaikutusta tulisi vähentää ja poistaa. Tosiasiallisen mahdollisuuksien tasa-arvon turvaaminen voi edellyttää positiivista diskriminaatiota. Esimerkiksi vammaisten osalta tarvitaan erityisiä järjestelyjä, samoin koululaisten erilaisten taustojen huomioon ottamisessa. Rawlsin ajattelun kiinnostavin kohta koskee sitä, miten suhtaudutaan siihen eroon, joka syntyy silloin, kun mahdollisuuksien tasaamisesta huolimatta ei päästä lopputuloksen tasaamiseen. Rawlsin eroperiaatteen mukaan on oikein kohdella ihmisiä eri tavoin vain silloin, kun se tuottaa huonoimpaan asemaan jäävien kannalta parhaan mahdollisen tuloksen ja kun kaikilla on mahdollisuus tavoitella senhetkistä tilannetta parempaa asemaa. Ihmisten erilaisuus on otettava tosiasiana huomioon ja jokaisen ihmisen potentiaaliset voimavarat on saatava käyttöön hyvinvoinnin kartuttamiseksi. Tällöin onnekkaan arpapipun saanutta on palkittava, mutta työn tulosten tulisi koitua myös huono-osaisemman hyväksi.

Se, kuinka tasaiseen lopputuloksen päästään (esimerkiksi tuloerojen tai perhetaustan erojen vähäisyys) vaikuttaa siihen, miten hyvin mahdollisuuksien tasa-arvo toteutuu käytännössä. Esimerkiksi pienten lähtökohterojen maissa myös tosiasiallinen mahdollisuuksien tasa-arvo toteutuu paremmin kuin suurten erojen maissa. Myös tasa-arvoisissa hyvinvointivaltioissa voi olla paljon epätasa-arvoa ja sosiaalista eriytymistä erityisesti kansallisten ja kielellisten vähemmistöjen keskuudessa.

Hyvinvointivaltiossa tasaaminen toteutuu yhtäältä suurituloisten ja pienituloisten kesken ja toisaalta tuen tarpeessa olevien ja ei tuen tarpeessa olevien kesken. Ensin mainittu perustuu ensi sijassa verotukseen ja jälkimmäinen sosiaali-, terveys- ja koulutuspolitiikkaan. Esimerkiksi sairauksien aiheuttamien menojen ja ansiomenetysten korvaaminen saattaa johtaa myös eri ihmisten väliseen tulojen tasaamiseen, mutta se ei ole sen varsinaisen tavoite. Tavoitteena on turvata kohtuulliset elämisen ehdot silloinkin, kun sairaus tai työkyvyttömyys kohtaa ihmistä. Sama tavoite koskee työttömyyttä, vanhuutta, lasten hoitamista ja kouluttautumista.

Tasa-arvon turvaaminen on myös yhdenvertaisuuslain tavoitteena. Yhdenvertaisuuslain 8 §:ssä todetaan, ettei ketään saa syrjiä iän, alkuperän, kansalaisuuden, kielen, uskonnon, vakaumuksen, mielipiteen, poliittisen toiminnan, ammattiyhdistystoiminnan, perhesuhteiden, terveydentilan, vammaisuuden, seksuaalisen suuntautumisen tai muun henkilöön liittyvän syyn perusteella. Sukupuoleen perustuvan syrjinnän kiellosta ja sukupuolten välisen tasa-arvon edistämisestä säädetään naisten ja miesten välisestä tasa-arvosta annetussa laissa ja yhdenvertaisuuslainsäädännössä.

Ilmaisu ”köyhyyden noidankehä” on kuvattu köyhyyteen vaikuttavien syiden ja seurausten kietoutumista toisiinsa. Sanalla noidankehä halutaan korostaa näiden kytkeytymisen ”noiduttua” ikaikaisuutta ja vaikeutta murtaa niiden voima. Edellä yhdenvertaisuuslaissa mainitut tekijät voivat mitä erilaisin tavoin kytkeytyä toisiinsa ja näistä kombinaatioista voi muodostua ryhmiä, jotka ovat erityisen syrjinnän kohteina ja joille syntyy myös omia identiteettejään. Osana tähän keskusteluun liittyy intersektionaalisuus, jonka mukaan yksilön asemaan vaikuttavat sukupuolen aseman lisäksi monet muut tekijät limittäin ja kasautuvasti.

Sosiaaliturvan rooli lopputuloksen tasa-arvon tai tasaisuuden turvaajana näkyy selvästi verrattaessa kotitalouksien käytettävissä olevia tuloja tuotannontekijätuloihin. Kasvavan eläkeläisväestön toimeentulo riippuu ensi sijassa tulonsiirroista eli eläkkeistä. Sama koskee työttömiä ja lapsiperheidenkin tuloissa tulonsiirroilla on merkitystä. Toiminnallisten lähtökohtien tasaamiseen vaikuttavat eniten koulutuspalvelut, mutta suuri merkitys on myös sosiaali- ja terveydenhuollon palveluilla. Niiden avulla voidaan investoida ihmisten fyysisen, psyykkisen, sosiaalisen ja kognitiivisen toimintakyvyn parantamiseen ja tukea itsestä elämänhallintaa.

4 Solidaarisuuden muodot ja rajat

Solidaarisuuteen kuuluvat tavat ja asenteet eli tapakulttuuri, vapaaehtoiset sopimusjärjestelyt sekä virallisesti vahvistetut eli institutionalisoidut yhteistyömuodot.

Tapakulttuuriin liittyvä solidaarisuus tai veljeys ilmenee ihmisten välisessä kanssakäymisessä, toisten näkemysten kunnioittamisessa ja siinä, miten vastuullisuus omasta toiminnasta näkyy käytännössä. Tapakulttuuriin perustuva solidaarisuus toteutuu vuorovaikutuksena, jossa molemmat ovat aktiivisia osapuolia ja vastuunkantajia. Se sisältää samoja piirteitä kuin lahjan antaminen. Lahjan antaja ei edellytä vastalahjaa, mutta tapoihin kuuluu muistaa vastalahjalla.

Kulttuurin sosiaalista kanssakäymistä ohjaavaa vaikutusta samoin kuin vapaaehtoisia sopimusjärjestelyjä kuvataan usein käsitteellä sosiaalinen pääoma. Tämän merkitys näkyy käytännössä kanssakäymisen vilkkautena, vuorovaikutuksen intensiivisyytenä, järjestöaktiivisuutena ja yhteisön sisällä vallitsevana luottamuksena. Vahvan sosiaalisen pääoman on osoitettu vähentävän sosiaalisia ja terveydellisiä ongelmia.

Kulttuuriin liittyvää solidaarisuutta voidaan tarkastella arvona sinänsä tai välineenä muiden yhteiskunnallisten tavoitteiden saavuttamiseksi. Ensin mainittu korostaa ihmisarvoa ja ihmisen oikeutta toteuttaa itseään vuorovaikutuksessa toisten kanssa. Tässä näkyy eräänlainen kulttuurioptimismi, joka luottaa ihmisen kykyyn pyrkiä toisen syvälliseen ymmärtämiseen. Tämä näkemys on viime aikoina jäänyt varjoon keskusteltaessa lähimmäisvastuun ja ammatillisen vastuun kantamisen tavoista ja mahdollisuuksista. Ihmisarvon sivuuttaminen voi näkyä esimerkiksi toimenpiteissä, joilla pyritään parantamaan palvelujen suoritemäärinä näkyvää tuottavuutta. Yleisesti ottaen on vähäiselle huomiolle jäänyt se, että kulttuurisolidaarisuutta uhkaa köyhtyminen, jos se palvelee vain talous- ja työllisyyskehitystä.

Institutionaalinen yhteisvastuu, johon myös positiivisten vapauksien turvaaminen, mahdollisuuksien tasa-arvo ja hyvinvointierojen (lopputuloksen) tasaaminen perustuvat, viittaa ennen muuta lainsäädännön määrittelemään yhteisvastuuseen. Se koskee niin hyvinvoinnin edistämistä, ongelmien ehkäisyä kuin ongelmista syntyneiden seurausten hoitamista ja korvaamista. Solidaarisuuden piiriin kuuluvat työ- ja vapaa-ajan puitteita koskevat normit kuten työlainsäädäntö sekä elintarvike- ja tartuntatautilainsäädäntö samoin kuin sosiaalipolitiikan tarjoamat etuudet, näiden rahoitus ja sen seurauksena syntyvä tulontaus. Viimeksi mainituista taloudellisesti mittavin on eläkelainsäädäntö. Institutionaalinen

solidaarisuuskaan ei typisty vain kustannusten- ja tulonjakoon, vaan olennaisen sijaan saavat kulttuurisolidaarisuuteen liittyvät käsitteet kuten veljeys, kumppanuus ja osallisuus. Ne kuvaavat näiden solidaarisuusmuotojen perusedellytyksiä: luottamusta, sitoutumista ja vastavuoroisuutta.

Institutionaalinen yhteisvastuu voidaan organisoida monilla tavoilla. Suomessa sosiaali- ja terveydenhuolto rahoitetaan pääosin verovaroin. Näin rahoitettujen palvelujen järjestämisestä vastaavat kunnat ja vuoden 2023 alusta lukien hyvinvointialueet. Sosiaalivakuutus koskee lähinnä vanhuuden, työkyvyttömyyden, työttömyyden ja sairauden aikaista toimeentuloa ja sen rahoitus on osittain tai kokonaan korvamerkittyä. Sosiaalivastuksella tasataan ennen muuta perhekustannuksia sekä vanhuudesta, vammaisuudesta, asumisesta ja opiskelusta aiheutuvia kustannuksia ja se rahoitetaan verovaroin.

Solidaarisuus institutionalisoituna yhteisvastuuna ja etenkin sosiaalivakuutukseen liittyvänä käsitteenä voidaan jakaa ainakin kolmeen eri muotoon käyttämällä riskin käsitettä. Riskillä tarkoitetaan tavallisesti ei-toivotun tapahtuman mahdollisuutta (mukaan lukien sen taloudelliset seuraukset). Sosiaaliturvasta puhuttaessa se voi liittyä myös sinänsä toivotun tapahtuman kuten lapsen syntymän aiheuttamiin taloudellisiin seurauksiin.

Vakuuttamiseen ja sosiaaliturvaan liittyvän vakuutussolidaarisuuden yksinkertaisinta muotoa voidaan kutsua *sattumasolidaarisuudeksi*. Tämä käsite korostaa sosiaalipoliittisen yhteisvastuun taustalla olevaa ajatusta siitä, että kyse on enemmän tai vähemmän riskien sattumanvaraisesta jakautumisesta. Kuka tahansa voi sairastua tai joutua työttömäksi, vaikka todennäköisyys vaihtelisikin. Sattumasolidaarisuus viittaa kaikenlaisen vakuuttamisen perustana olevaan riskien jakamiseen ”onnekkaiden” ja ”epäonnekkaiden” välillä. Sattumasolidaarisuutta voidaan toteuttaa joko niin, että yksilöllisten tai ryhmäkohtaisten riskien todennäköisyys otetaan jollain tavalla huomioon maksuja tai vakuutuskelpoisuutta määriteltäessä tai niin, että riskien todennäköisyyttä ei oteta huomioon. Sattumasolidaarisuus on lähtökohta kollektiivisen vastuun ajatukselle sosiaalipolitiikassa.

Yksityisvakuutuksessa sattuman eli riskin todennäköisyys otetaan usein huomioon maksuja tai vakuutuksen kattavuutta määriteltäessä. Esimerkiksi yksityisessä henki- tai sairausvakuutuksessa vakuutetun ikä vaikuttaa vakuutusmaksuun, tai tietyt sairaudet voidaan jättää vakuutuksen ulkopuolelle. Sosiaalivakuutuksessa riskien yksilöllinen todennäköisyys ei kuitenkaan vaikuta vakuutettujen maksuihin tai vakuutuskelpoisuuteen. Esimerkiksi sairaut eivät joudu maksamaan enemmän sairausvakuutuksesta kuin terveet. Kaikki maksavat samansuuruisia maksuja suhteessa tuloihin. Tällöin tasataan ei-toivottujen sattumien todennäköisyyteen liittyviä riskieroja, ja voidaan puhua *riskisolidaarisuudesta*. Riskisolidaarisuus on tavallaan sattumasolidaarisuuden ja lähtökohtaerojen tasaamisen erityistapaus. Sosiaalivakuutuksen lisäksi verorahoitteinen sosiaali- ja terveydenhuolto sekä sosiaalivastus perustuvat riskisolidaarisuuteen.

Kolmatta sosiaalivakuutukseen liittyvää solidaarisuuden muotoa, voidaan kutsua tuloeroja tasaavaksi solidaarisuudeksi eli *tulosolidaarisuudeksi*. Suomessa monet sosiaaliturvaetuudet ovat ansiosidonnaisia, mutta niissä on mukana myös tulojen uudelleenjakoa. Tulosolidaarisuutta voidaan toteuttaa lieventämällä tulojen (ja siten myös maksujen) ja etuuksien vastaavuutta erilaisilla vähimmäisetuuksilla, joiden edellytyksenä eivät ole ansiot tai maksut, ja lisäksi esimerkiksi palkattomien jaksojen kuten vanhempainvapaan, työttömyyden tai opiskelun ajalta kertyvillä etuuksilla. Tulosolidaarisuutta voidaan myös toteuttaa asettamalla etuuksille jokin yläraja. Yleensä tulosolidaarisuuden keskeisin väline on kuitenkin progressiivinen verotus.

Sosiaaliturvaan ja vakuuttamiseen liittyvä solidaarisuus rakentuu muutamista keskeisistä elementeistä. Ensinnäkin tällaisessa solidaarisuudessa otetaan aina kantaa siihen, keiden kesken ja millä ehdoilla riskejä jaetaan. Vakuutusolidaarisuus on aina rajallista. Esimerkiksi nykyisin mielenterveyshoidon historia voi vaikuttaa vakuutuksen saamiseen. Keskeinen kysymys on, kuka on oikeutettu vakuutus- tai sosiaaliturvaan: yksityisvakuutuksen tapauksessa sopimus vakuutettujen välillä solmitaan vakuutusyhtiön välityksellä, sosiaalivakuutuksen tapauksessa lainvoimainen keskinäisyys sovitaan poliittisesti suhteessa kansalaisuuteen, maassa asumiseen tai palkkatyöhön. Sosiaaliturvan vakuutusolidaarisuus voi liittyä työsuhteeseen tai asumisperusteisen sosiaaliturvan tapauksessa tietyssä valtiossa asumiseen ja asuinhistorian pituuteen.

Toiseksi vakuutusolidaarisuus edellyttää vastavuoroista riippuvuutta ja jaettua intressiä. Vakuutettujen yhteisössä kaikkiin vaikuttaa taloudellisesti se, mitä yhdelle tapahtuu. Vakuutusolidaarisuudessa samastutaan toisiin vakuutettuihin mutta kuitenkin vain hyvin abstraktilla, yleisen inhimillisyyden tasolla: muut riskipoolin jäsenet oletetaan vastuullisiksi ja luotettaviksi moraalisisiksi henkilöiksi.

Vakuutusolidaarisuuden käsite ei sisällä tietynlaista käsitystä tasa-arvosta tai oikeudenmukaisuudesta, esimerkiksi edellä kuvatuissa vakuutusolidaarisuuden muodoissa tasa-arvo ja oikeudenmukaisuus saavat erilaisia sisältöjä. Tasa-arvo ja oikeudenmukaisuus (kuten myös vapaus) ovat solidaarisuuden tavoin abstrakteja tavoitteita, jos niitä ei määritellä tarkemmin.

Sosiaaliturvajärjestelmän sisällä on erilaisia vakuutusyhteisöjä, jotka eivät yleensä vaadi jäseniltään samastumista yleiseen ryhmäidentiteettiin tai tunnesiteitä toisten vakuutettujen kanssa. Mutta kuten kaikessa ihmisten välisessä toiminnassa, vakuutusolidaarisuudessa on mukana tunteita, arvoja ja moraalialia. Nykyiset hyvinvointivaltiot sosiaaliturvajärjestelmineen on rakennettu kansallisvaltion asukkaiden tai työväen keskinäiseen luottamukseen rakentuvan solidaarisuuden voimin.

Sosiaaliturvan solidaarisuus perustuu siis vakuutettujen yhteisön rajojen ja vakuutusturvan ehtojen määrittelyyn sekä jaettuihin intresseihin ja abstraktiin samastumiseen vakuutettujen kesken. Kaikki nämä tekijät ovat muutoksessa moniarvoistuvassa, monikulttuurisessa ja globalisoituvassa yhteiskunnassa. Millaisia jännitteitä nämä muutokset ovat tuoneet ja tuovat sosiaaliturvaan? Francis Fukuyama (2018) pohtii kirjassaan, mitkä ovat minimissään ne yhteiset arvot, joille sosiaaliturvan solidaarisuus rakentuu tulevaisuudessa. Riittääkö sitoutuminen yleisiin liberaalin demokratian arvoihin muodostamaan vakuutus-solidaarisuutta, jonka päälle voidaan rakentaa globalisoituvaan maailmaan soveltuva sosiaaliturva?

5 Vastavuoroisuus ja globaali solidaarisuus: sosiaalipolitiikan uusi paradigma?

Kokemus Suomesta ja muista läntisen Euroopan maista osoittaa, että sosiaaliturvan yleiset toimintaperiaatteet ovat kestäneet hyvin yhteiskunnallisten olojen muutoksia. Sosiaaliturva on omaksuttu keskeiseksi osaksi kansallisvaltioiden toteuttamaa hyvinvointipolitiikkaa. Perustana on ollut luottamus keskeisiin yhteiskunnan instituutioihin ja ennen kaikkea ihmisten kohtuullisen hyvä luottamus toisiinsa. Tämän luottamukseen perustuvan solidaarisuuden säilyttäminen edellyttää oikeuksien ja vastuiden jakautumista väestön enemmistön hyväksymällä tavalla myös tulevaisuudessa. Haasteelliseksi tämän tavoitteen tekee se, että näköpiirissä on muutoksia, joiden hallitsemiseen kansallisvaltion pohjalle rakennetun sosiaaliturvan toimintatapa ei enää riitä.

Sosiaalipolitiikan painopiste on kuluneen kolmenkymmenen vuoden aikana siirtynyt kulumahdollisuuksien turvaamisesta palvelujen kehittämiseen toimintakyvyn ylläpitämiseksi ja edistämiseksi. On puhuttu jopa eräänlaisesta hyvinvointivaltion hitaasta paradigman muutoksesta sosiaalisen investoinnin käsitteen alla. Tavoitteena on ollut niin tapaturmien ja elämäntapasairauksien ehkäisy kuin syrjäytymisen ja eriarvoisuuden vähentäminen. Hyvinvoinnin turvaamiseen tarkoitettuja toimeentuloturvaa ja palveluja on myös arvioitu yhä enemmän työllisyyden näkökulmasta korostamalla niihin liittyviä työhön kannustavia piirteitä.

Nämä pyrkimykset ihmisten toimintakyvyn ja toimintaedellytysten parantamiseksi helpottavat yhteiskunnan kykyä sopeutua myös edessä oleviin muutoksiin, mutta ne eivät ole riittäviä. Muutosta ohjaavat voimat tulevat mitä ilmeisimmin haastamaan toisen maailmansodan jälkeen muotoutuneiden hyvinvointivaltioiden tavoitteet ja keinot. Huoltosuhteen heikkeneminen kasvattaa sosiaalimenoja ja pandemian sekä talouspakotteiden talouteen luomat lisäpainet ovat erityisenä haasteena tulevana vuosina. Teknologinen kehitys muuttaa työn, perhe-elämän, asioinnin ja tiedonvälityksen sekä kansalaistoiminnan puitteita kiihtyvällä vauhdilla. Muutokset yhdeltä osaltaan parantavat tuottavuutta ja helpottavat arjen hallintaa, mutta voivat asettaa ihmisille myös kohtuuttomia vaatimuksia. Toisinsanoen toimintaympäristön muuttuminen entistä kompleksisemmäksi tuo vapautta elämään, mutta luo myös turvattomuutta ja kasvattaa eriarvoisuutta.

Monesta suunnasta vaikutteita saavaa yhteiskuntaa ei voida turvallisesti ohjata enempää 1960-luvun ihanteiden mukaisella keskitetyllä suunnittelulla kuin vuosituhannen lopulla valtaansa vahvistaneilla markkinavoimilla. Niillä on merkittävä rooli, mutta sen tulisi rajoittua puitteiden luomiseen. Sisältö syntyy avoimessa ja kansanvaltaisessa yhteiskunnassa ihmisten ideoinnin, vuorovaikutuksen ja tahdonmuodostuksen tuloksena ja tästä kehkeytyvien pyrkimysten ja innovaatioiden tulisi puolestaan siirtyä markkinoille ja yhteiskunnalliseen päätöksentekoon. Yhteiskunnallisen huomion tulisi painokkaasti kohdistua siihen, millaisilla ehdoilla kansalaiskeskustelua käydään, miten vastuukäsitykset muotoutuvat ja miten ideoinnin ja vuoropuhelun tulokset välittyvät päätöksentekoon. Sosiaalipolitiikan paradigman on tarjottava aikaisempaa parempi vastaus kysymykseen, miten varmistetaan se, että elinehdot ja ihmisten taito luotsata tietään tulevaisuuteen ovat tasapainossa.

Sosiaalipolitiikan paradigman uudistamistarve nousee vielä edellä mainittua väkevämmin esille, kun etsitään vastausta kysymykseen, mikä on sosiaalipolitiikan ja ympäristön keskinäinen riippuvuus. Kuluttamisen, työn ja tuotannon suhde luontoympäristöön on kriisiytynyt. Vanhalla uralla edettäessä tuleville sukupolville ei voida varmistaa kelvollista elinympäristöä. Haittojen ehkäisy ja elinympäristön elvyttäminen muuttavat monella tavalla energialähteiden ja raaka-aineiden käyttöä. Vaikutukset ulottuvat eri reittejä pitkin lopulta kotitalouksiin. Sitä kuvaa muun muassa se, että kotitalouksien ilmasto kuormittavasta vaikutuksesta puolet syntyy asumisesta ja liikenteestä. Sosiaaliturvan avulla tulisi tarjota apua ja vaihtoehtoja muutostilanteissa. Samalla on huolehdittava siitä, että työhön ja tuotantoon kiinteästi sidoksissa oleva sosiaaliturvan rahoituspohja pysyy riittävän vahvana.

Muutos on niin suuri, että – paradoksaalista kylläkin – on tavallaan palattava juurille asti. Sosiaalipolitiikan päämäärien täysimittainen toteutuminen ei tällaisissa käännekohtissa ole mahdollista ilman ihmisten aktiivista ja omaehtoista vastuun sisäistämistä ja vastuun kantamista. Sen varaan rakentuu luottamus ja luottamuksen pohjalle voidaan rakentaa yhteisvastuullinen sosiaaliturva. Tämän hyvän kehän syntymisen yhtenä ehtona on se, että ihmisellä on tahtova ja toimiva rooli sosiaalipolitiikan subjektina ja hyvinvoinnin edistäjänä. Toimintakyvyn ulkoapäin ohjatun edistämisen rinnalle on nostettava ihminen aktiivisena vaikuttajana ja vastuullisena sopeutumisyvälien etsijänä.

Yksilön vastuun korostaminen ei tarkoita sitä, että vastuullisuus toteutuisi irrallaan yhteiskunnasta ja yhteisestä turvaverkosta. Kysymys on näiden välisestä vuorovaikutuksesta. Sosiaalipolitiikan tehtävänä on muokata yhteiskunnan fyysiset, sosiaaliset, taloudelliset ja henkiset puitteet niin, että ne toimivat riittävän sensitiivisesti ja tukevat yksilöä ja tämän lähiyhteisöä vastuullisuuden toteuttamisessa. Tällöin yhteisen ja yksilöllisen vastuun välittäjäksi nousee vastavuoroisuus.

Ihmisoikeuksien tavoite toimia toisiaan kohtaan veljeyden hengessä asettaa kanssakäymisen tavoitteeksi nimenomaan vastavuoroisuuden. Kysymys on syvällisesti ymmärretystä ihmisten välisestä vuorovaikutuksesta ja siihen liittyvästä molemminpuolisesta kunnioituksesta. Sosiaaliturvasta ja laajemmin hyvinvoinnista puhuttaessa vastavuoroisuus ei tarkoita vain markkinoilla vallitsevaa, rahatalouteen kuuluvaa vaihdantaa. Vastavuoroisuus merkitsee osapuolten sitoutumista tavoitteen, eli "lain hengen" toteuttamiseen oikeuksiin ja velvollisuuksiin. Tämän tavoitteen tärkeys korostuu väestön kulttuuritaustan monipuolistuessa. Tietoinen ja selkeä sitoutuminen oikeuksien ja velvollisuuksien kokonaisuuteen on tärkeää monesta syystä, ei vähiten sen takia, että näin voidaan estää moraalikato, joka nopeasti tuhoaisi vastavuoroisuuden idean. Sen välttämiseksi on toistuvasti selvennettävä sosiaaliturvan perimmäisten tavoitteiden sisältöä.

Muutoksiin sopeutuminen koskettaa päätöksentekoa kaikilla tasoilla. Se heijastuu sekä koko väestöä koskeviin kollektiivisiin päätöksiin että jokaisen omakohtaisiin elämäntapoihin. Henkinen pohja tälle luodaan keskustelemalla avoimesti ja ennakkoluulottomasti vapauden ja vastuun sekä oikeuksien ja velvollisuuksien suhteista. Yhtenä osoituksena siitä, ettei tällainen keskustelu ole maailmasta vieraantunutta filosofointia, on kysymys rokotteiden ottamiseen liittyvästä vastuullisuudesta. Vastauksella siihen, kuinka vapaasti henkilö voi päättää rokotteiden ottamisesta miettimättä siitä muille aiheutuvia seurauksia, on mitä suurimmassa määrin käytännöllisiä seurauksia.

Viimeisen kymmenen vuoden aikana tietoisuus siitä, että meidän täytyy sopeuttaa niin elintapamme kuin yhteiskuntamme planetaarisiin rajoihin, on saanut vakiintuneen aseman politiikassa. Ymmärrys ekologisista riskeistä pakottaa laajentamaan solidaarisuuden ja yhteisvastuun piiriä kansallisvaltioita kattavammaksi ja ulottamaan sen ihmisen ja luonnon keskinäiseen riippuvuuteen. Tällöin solidaarisuuden piiri laajenee koko globaaliin ekosysteemiin. Tämä tuo väistämättä sosiaalipoliittiseen keskusteluun Kantin ja Rawlsin velvollisuus- ja sopimusetiikan painotusta, jossa korostetaan yksilöä moraalisena valintoja tekevänä subjektina, ja samalla yhteiskunnan velvollisuutta mahdollistaa ja ohjata yksilöitä tekemään eettisesti ja ekologisesti kestäviä valintoja. Tämä on merkittävä ero utilitaristiseen sosiaalipoliittikan paradigmaan, jossa yhteiskunnan kehittämisen tavoitteena on maksimaalinen (aineellinen) hyvinvointi mahdollisimman monelle. Yksilö moraalisia valintoja tekevänä subjektina ei ole ollut keskeinen tekijä viime vuosikymmenien sosiaalipoliittikan paradigmassa.

Kantilainen velvollisuusetiikka voidaan nykypäivään sovellettuna ymmärtää niin, että ihmisen ohella myös luontoon liittyvät itseisarvoja eikä luontoa voi käsitellä vain välihenenä. Luontoympäristön huomioon ottaminen korostaa lisäksi velvollisuutta ottaa päätöksenteossa huomioon päätösten vaikutukset tulevien sukupolvien elämään. Käytännössä se tarkoittaa sosiaalipoliittisen päätöksenteon viitekehyksen avartamista koskemaan sosiaalisten ja taloudellisten seurausten ohella elinympäristöön kohdistuvia vaikutuksia.

Sosiaalipolitiikan keinoja on punnittava sen mukaan, miten ne vaikuttavat työn, tuotannon ja kuluttamisen kautta ympäristöön ja miten niiden avulla voidaan tarvittaessa lieventää ympäristön tilaa koskevien ratkaisujen ei-toivottuja sivuvaikutuksia.

Globaalit ongelmat kuten ilmastonmuutos, väestöliikkeet, köyhyys, pandemiat ja sodat – pakottavat sovittamaan kansalliset ratkaisut yhteiseen, ylikansalliseen päämäärään. Muuten ei saavuteta toivottua tulosta. Valtioiden tähän asti harjoittamassa politiikassa korostuu osaoptimointi ja pintailmiöiden korjaaminen. Kansainvälisissä julistuksissa ja periaatepäätöksissä vältellään pureutumista ongelmien ja niiden ratkaisun tiellä oleviin todellisiin syihin eikä niissä tästä syystä tarjota turvallista tietä tulevaisuuteen. Valtioiden kanssakäymisestä puuttuu luottamus, eikä ilman luottamusta synny solidaarisuutta. Luottamusta voi vahvistaa monella tavalla. Vähäisimpiä keinoja ei ole huolellinen ja yhteisesti hyväksytty analyysi siitä, mihin nykyinen ajautetaan ja ennen kaikkea kirkas vastaus siihen, miksi asetettuja tavoitteita ei ole saavutettu. Sen pohjalta voidaan tehdä päätökset kaikkia sitovista ja avoimesti ja luotettavasti valvottavista toimenpiteistä. Näihin kuuluu myös koko joukko sosiaalipoliittisia toimenpiteitä.

Osa näistä sosiaalipoliittisista toimenpiteistä perustuu siihen, että kansallisvaltioiden velvoitteiden kansainvälistyminen synnyttää ristiriitoja kansakuntien sisällä. Näiden vähentämiseksi pitäisi löytää keinoja, jotka auttavat avartamaan käsitystä solidaarisuudesta ja jakamaan oikeudenmukaisesti sopeutumistoimista aiheutuvat seuraukset. Viestinnän avulla olisi onnistuttava kuvaamaan mahdollisten uhrausten välttämättömyys ja siitä myöhemmin koitua hyöty.

Sosiaalipolitiikan uuteen paradigmaan kuuluu siis vastavuoroisuuteen perustuva luottamus ihmisten välillä kansakunnan sisällä ja aktiivinen pyrkimys rakentaa vastavuoroisuuteen perustuvaa luottamusta myös globaalisti. Tämä pyrkimys asettaa solidaarisuuden tavoitteen vapauden ja tasa-arvon tavoitteiden perustaksi. Solidaarisuuden tavoitteessa korostuvat vastavuoroisuus ja molemminpuolinen vastuu sekä osallisuus: tarvitaan sekä yksilön vastuuta eettisistä valinnoistaan että yhteisvastuuta toisistamme ja globaalista ympäristöstämme. Aineellisen kokonaishyvinvoinnin kasvattaminen ja utilitarismi yhteiskunnan kehittämisen arvona joutuvat antamaan tilaa myös velvollisuus- ja sopimusetiikan tavoitteille. Yhteiskunnan kehittämisen arvoiksi nousevat sosiaalisesti, eettisesti ja ekologisesti kestävä elämäntapa ja yhteiskunta, jossa vastavuoroisesti ollaan valmiita jakamaan niin hyödyt kuin haitat. Sosiaalipolitiikan tehtävänä on omilla keinoillaan auttaa tässä työtä, tuotantoa ja elämäntapaa laajalti koskevassa uudistustyössä.

LÄHTEET

- Ewald, Francois (1986) *L'Etat providence*. Paris: Bernard Grasset.
- Fukuyama, Francis (2018) *Identity: Contemporary identity politics and the struggle for recognition*. Profile book.
- Gough, Ian (2020) Defining floors and ceilings: the contribution of human needs theory, *Sustainability: Science, Practice and Policy*, 16:1, 208–219, <https://doi.org/10.1080/15487733.2020.1814033>
- Hemerijck, Anton (2015) 'The quiet paradigm revolution of social investment', *Social Politics: International Studies in Gender, State & Society* 22 (2), 242–56. <https://doi.org/10.1093/sp/jxv009>
- Hirvilampi, Tuuli; Peltomaa, Juha; Mervaala, Erkki (2021) Kohti ekohyvinvointivaltiota. *Alue ja ympäristö* 50 (2), 1–7. <https://doi.org/10.30663/ay.112817>
- Huttunen, Suvi & Rekola, Aino (2021) Reilu siirtymä, ekologinen solidaarisuus ja kestävyysmurroksen mahdollisuus? *Alue ja ympäristö* 50 (2), 154–164. <https://doi.org/10.30663/ay.109042>
- Julkunen, Raija (2006) *Kuka vastaa? Hyvinvointivaltion rajat ja julkinen vastuu*. Stakes. <https://urn.fi/URN:NBN:fi-fe201901232764>
- Brunkhorst, H., Derpmann, S., Hiilamo, H., Lindenberg, S., Monroe, K. R., Nicolaysen, B. B., ... & Smith, N. (2014). *Solidarity: Theory and practice*. Lexington Books.
- Lehtonen, Turo-Kimmo & Liukko, Jyri (2010) Vakuutusolidaarisuuden muodot ja rajat. *Janus Sosiaalipolitiikan ja sosiaalityön tutkimuksen aikakauslehti* 18 (2), 121–136. <https://journal.fi/janus/article/view/50557/15311>
- Liukko, Jyri (2013) *Solidaarisuuskone: Elämän vakuuttaminen ja vastuuajattelun muutos*. Gaudeamus.
- Lehto, Markku (2020) *Hyvinvointiyhteiskunnan arvot. Avain tulevaisuuden Suomeen*. Into, Helsinki.
- Stjernø, Steinar (2004) *Solidarity in Europe. The history of an idea*. Cambridge: Cambridge University Press.

